

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՓՈՔՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

ՆԱՐԵԿ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Ներածություն

Տեսական ժամանակ (թերևս այսօր էլ) միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրությամբ զբաղվող մասնագետների ուշադրության կենտրոնում առավելապես եղել են մեծ տերություններն ու նրանց փոխհարաբերությունները, մինչդեռ փոքրերը, համարվելով միջազգային համակարգի անկարևոր խաղացողներ, չեն արժանացել հատուկ ուշադրության: Փոքր պետությունների (այսուհետ՝ ՓՊ) արտաքին քաղաքականության նկատմամբ ուշադրությունն աճեց 1960-ական թթ. վերջերից՝ պայմանավորված, նախևառաջ, ապագադրությամբ հետևվանքով նրանց թվի կտրուկ աճով: 1990-ական թթ. սկզբնավորված՝ աշխարհակարգի փոխակերպման և միջազգային համակարգում նոր պետությունների ի հայտ գալու գործընթացները նոր թափ հաղորդեցին ՓՊ-ների արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրությանը (այսուհետ՝ ՓՊՈ): Այդուհանդերձ, այսօր էլ ՓՊ-ների արտաքին քաղաքականության յուրահատկությունների ու դրանց հիմնապատճառների հարցում ակադեմիական միջավայրում պահպանվում է լայն բազմակարծություն: Չհավակնելով ձևակերպել ՓՊ-ի՝ որպես միջազգային քաղաքականության սուբյեկտի մասին միասնական հայեցակարգ՝ ստորև կփորձենք վեր հանել ՓՊ-ների արտաքին քաղաքականության վարքի առանձնահատկությունները և պարզել միջազգային համակարգում ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական վարքի հիմնարար հատկանիշներն ու դրանց հիմնապատճառները: Սակայն վերլուծության առարկայի հստակեցման համար, բնականաբար, անհրաժեշտ է նախևառաջ սահմանել դրա օբյեկտը՝ *ո՞րն է փոքր պետությունը*:

Փոքր պետության որոշման մոտեցումները

Միջազգային հարաբերությունների մասնագետների համոզմամբ՝ չափով համադրելի պետությունները հակված են դրսևորել արտաքին քաղաքական նմանատիպ վարք¹: Այդ իսկ պատճառով ՓՊՈւ ելակե-

¹ Տե՛ս, օրինակ, Carlsnaes, Walter, How Should we Study the Foreign Policies of Small European States? *Nação e Defesa* 118.3, 2007, էջ 10; Braveboy-Wagner, Jacqueline Anne, *Small States in Global Affairs. The Foreign Policies of the Caribbean Community (Caricom)*,

տային խնդիրը եղել և մնում է ՓՊ սահմանումը: Այդ հարցում գիտական հանրությունը ցայսօր չկա միասնական մոտեցում. ՓՊ սահմանման հիմքում տարբեր հեղինակներ դնում են տարբեր սկզբունքներ, չափանիշներ և չափորոշիչներ: Քանի որ այդ մոտեցումների հանգամանալի քննությունը դուրս է սույն վերլուծության առարկայի շրջանակներից, ստորև դրանց կանոնադառնանք համառոտ: Ընդհանուր առմամբ այդ մոտեցումները կարելի է դասակարգել երեք խմբերում՝ քանակական, որակական* և համալիր: **Քանակական մոտեցման** հիմքում պետությունների չափման քանակական չափանիշները (օրինակ՝ տարածքի չափը, բնակչության թիվը, ՀՆԱ մեծությունը, ԶՈւ թիվը, սպառազինությունների քանակը) և չափորոշիչներն են (քանակական տվյալների շեմերը): Այսպես, Թոմ Քրովարդսը, սահմանելով տարածքի չափի, բնակչության թվի և ՀՆԱ մեծության շեմեր, նշում է պետությունների հինգ տիպ՝ գաճաճ, փոքր, միջին փոքր, միջին մեծ և մեծ², իսկ, օրինակ, Դեյվիդ Վայթլը փոքր է համարում 10-15 մլն բնակչություն ունեցող տնտեսապես զարգացած և 20-30 մլն բնակչություն ունեցող թերզարգացած երկրները³: **Որակական մոտեցման** հիմքում որակական չափանիշները (օրինակ՝ տվյալ երկրի քաղաքական էլիտայի ընկալումները) և չափորոշիչներն (սեփական երկրի միջազգային կշռի մասին էլիտայի պատկերացումները) են: Օրինակ՝ Ռոբերտ Քոհեյնը, հիմք ընդունելով միջազգային համակարգի վրա պետության ազդեցության մասին քաղաքական էլիտայի պատկերացումները, տարբերում է պետությունների չորս տիպ՝ մեծ, երկրորդական, միջին և փոքր: Ըստ որում՝ փոքր կամ թույլ տերության առաջնորդները կարծում են, որ այն միայնակ կամ փոքր խմբում ի վիճակի չէ որևէ շոշափելի ազդեցություն ունենալ համակարգի վրա⁴:

Ակնհայտ է, որ վերոնշյալ երկու մոտեցումներն առանձին-առանձին՝ սահմանափակ թվով հատկանիշների վրա հիմնված լինելու պատճառով չեն կարող լիարժեք պատկերացում տալ ՓՊ-ի՝ որպես միջազգային քաղաքականության սուբյեկտի մասին: Այդ թերություններից համեմատաբար զերծ է երրորդ՝ **համալիր մոտեցումը**, որը ներառում է նախորդ երկուսի չափանիշ-չափորոշիչները: Օրինակ՝ Բալդուր Թյոռ-հալտնն առաջ է քաշում վեց չափանիշ-չափորոշիչ՝ ամրագրում (տա-

New York: Palgrave, 2008, էջ 10:

* շարկ է նկատել նաև, որ պետությունների դասակարգումը թե՛ քանական, թե՛ որակական մոտեցումներով իրականացվում է բացարձակ (երբ տվյալ պետությունը «չափվում» է մեկուսի՝ հիմնվելով միայն չափման շեմերի վրա) և համեմատական (երբ տվյալ պետությունը «չափվում» է այլ պետությունների հետ համեմատությամբ) սկզբունքներով:

² Տե՛ս **Crowards, Tom**, Defining the category of ‘small’ states. *Journal of International Development* 14.2, 2002, էջ 144-159:

³ Տե՛ս **Vital, David**, *The Inequality of States: A Study of the Small Power in International Relations*. Oxford: Clarendon Press, 1967, էջ 8:

⁴ Տե՛ս **Keohane, Robert**. Lilliputians Dilemmas: Small States in International Politics. *International Organization* 23.2, 1969, էջ 296:

րածքի մեծությունը և բնակչության թիվը), ինքնիշխանություն (կարողությունը՝ ապահովել ներքին ինքնիշխանություն պետության ամբողջ տարածքում և արտաքին ինքնիշխանություն միջազգային թատերաբեմում), քաղաքական (ռազմական և վարչական կարողությունները, միասնականությունը ներքին և արտաքին հարցերում), տնտեսական (ՀՆԱ մեծությունը, շուկայի տարողունակությունը, զարգացման հաջողությունները), ընկալում (տվյալ պետության և այլ պետությունների էլիտաների ընկալումները, վերաբերմունքը) և հավակնություններ (կառավարող էլիտայի հավակնությունները միջազգային ասպարեզում)⁵:

Այդուհանդերձ, մեր համոզմամբ, վերլուծության առարկայի տեսանկյունից թերևս առավել կիրառելի է Անդերս Վիվելի մոտեցումը, որի հիմքում վեց չափանիշ-չափորոշիչներ են՝ բացարձակ (տարածքի չափը, բնակչության թիվը, ՀՆԱ մեծությունը), համեմատական (բացարձակ չափորոշիչները՝ համաշխարհային կամ տարածաշրջանային համեմատության մեջ), իրավիճակային (փոքր՝ կոնկրետ իրավիճակում, այլ ոչ թե ընդհանրապես), վարքաբանական (միջազգային թատերաբեմում ՓՊ-ները դրսևորում են յուրահատուկ վարք), ընկալման (ՓՊ-ի առաջնորդները համարում են, որ իրենց երկիրը միջազգային թատերաբեմում փոքր ազդեցություն ունի) և խնդրային (ՓՊ-ները կենտրոնացած են սահմանափակ թվով կոնկրետ խնդիրների վրա)⁶: Այս չափորոշիչներով որևէ պետության միջազգային կշիռը «չափելը», մեր համոզմամբ, գործնականում ոչ միայն շատ ավելի դյուրին կլինի, քան միայն որակական մոտեցմամբ առաջնորդվելու դեպքում, այլ նաև կլինի շատ ավելի ճշգրիտ, քան միայն քանակական մոտեցմամբ առաջնորդվելու դեպքում: Մասնավորապես, այս մոտեցման *բացարձակ* և *համեմատական* չափանիշների կիրառման համար կարելի է օգտագործել քանակական մոտեցման՝ վերը հիշատակված հեղինակների առաջարկած հեշտ ստուգելի քանակական տվյալները, *ընկալման* չափանիշի համար՝ առաջնորդվելով Քոհենի մոտեցմամբ և բովանդակային վերլուծության մեթոդով, կարելի է վեր հանել քաղաքական էլիտայի ներկայացուցիչների կարծիքը տվյալ պետության միջազգային կշռի մասին, *խնդրային* չափանիշի համար, կրկին բովանդակային վերլուծության մեթոդի օգնությամբ, կարելի է վեր հանել, թե ինչ խնդիրներ են պաշտոնապես (փաստաթղթերում, հայտարարություններում) և գործնականում կարևորվում տվյալ պետության քաղաքական էլիտայի կողմից, *իրավիճակային* չափանիշը՝ որպես մեթոդ, կօգնի պարզել կոնկրետ իրավիճակներում միջազգային ինչ կշիռ ունեցող պետությանը

⁵ Sté u **Thorhallsson, Baldur**. The size of states in the European Union: Theoretical and conceptual perspectives. *European Integration* 28.1, 2006, էջ 7-14:

⁶ Sté u **Thorhallsson, Baldur** and **Wivel, Anders**. Small States in the European Union: What Do We Know and What Would We Like to Know? *Cambridge Review of International Affairs* 19.4, 2006, էջ 652-655:

բնորոշ վարք է դրսևորում ուսումնասիրվող պետությունը: Համեմատաբար ավելի բարդ կարող է լինել *վարքաբանական* չափանիշի կիրառումը, քանի որ դա ենթադրում է բավարար թվով ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական գործողությունների մասին տվյալների առկայություն, սակայն, սկսած 1970-ական թթ. սկզբներից, այս թեմայով կուտակվել է ուսումնասիրությունների բավական հարուստ պաշար: Ստորև կքննենք հենց այդ չափանիշը և կփորձենք պատասխանել սույն վերլուծության առաջին հարցադրմանը՝ վարքային ի՞նչ հատկանիշներ են բնորոշ ՓՊ-ների արտաքին քաղաքականությանը:

Փոքր պետությունների արտաքին քաղաքական վարքի հատկանիշները

ՓՊՈւ մասնագետները վաղուց են նկատել, որ միջազգային թատերաբեմում այդ երկրները դրսևորում են միջին ու առավել ևս մեծ տերություններից նշանակալիորեն տարբերվող վարք⁷: Մեր համոզմամբ, ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական վարքը գերազանցապես իրավիճակային դրսևորում է և, ինչպես ցույց կտանք այդ վարքի հիմնապատճառները քննելիս, կախված է, նախևառաջ, այդ պետությունների տարածաշրջանային միջավայրի բնույթից: Այդուհանդերձ, մասնագիտական գրականության մեջ հաճախ նշվում են այդ վարքի մի քանի ընդհանրական հիմնարար հատկանիշներ: Օրինակ՝ որոշ հեղինակներ նկատում են, որ ինչքան փոքր է պետությունը, այնքան մեծ է նրա ինքնավարության արտաքին սահմանափակման հավանականությունը, իսկ ինչքան մեծ է ինքնավարության սահմանափակումը, այնքան մեծ է նրա կախվածությունն արտաքին միջավայրից (ամենից առաջ՝ տնտեսական ոլորտում) և կաշկանդված՝ նրա ակտիվությունը միջազգային թատերաբեմում: Այս պայմաններում ՓՊ-ները սովորաբար ձգտում են միջազգային մակարդակում լավ հարաբերություններ ստեղծել գերակայող ուժերի հետ, խուսափել նրանց հետ թշնամանքից, բազմազանեցնել ու համալրել իրենց գլխավոր գործընկերների ցանկը, միջազգային կազմակերպությունների միջոցով աջակցել միջազգային խաղաղությանը, իսկ տարածաշրջանային մակարդակում նրանք ձգտում են մեծ տերություններից առավելագույն ինքնավարության՝ նախևառաջ ուժերի հավասարակշռությանն ուղղված ռազմավարությունների (չմիացում, դաշինք և այլն) միջոցով⁸: Որպես ընդհանրական հատկանիշներ նշվում են նաև համաշխարհային գործընթացներում ՓՊ-ների

⁷ Տե՛ս, օրինակ, **Neemia, Ueantabo Fakaofu**. *Smallness, islandness and foreign policy behaviour: aspects of island microstates foreign policy behaviour with special reference to Cook Islands and Kiribati*. Wollongong: University of Wollongong, 1995, էջ 79:

⁸ Տե՛ս **Patnaik, Sivananda**. *Small States in International Politics. A Case Study of Foreign Policy of Sri Lanka (1948-1988)*. Vadodara: The Maharaja Sayajirao University of Baroda, 2014, էջ 22-23:

մասնակցության ցածր մակարդակը, միջազգային կազմակերպություններում ակտիվության և միջազգային իրավանորմերին աջակցության բարձր մակարդակը, միջազգային հարցերում բարոյական և նորմատիվային դիրքորոշումների հաճախակի օգտագործումը, ավելի հզոր պետության օտարմանն ուղղված վարքից ու քաղաքականությունից խուսափելը⁹: Նշվում է նաև, որ ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական հետաքրքրությունների աշխարհագրությունը, որպես կանոն, սահմանափակվում է սեփական տարածաշրջանով, իսկ մտահոգությունները՝ պետության ֆիզիկական և քաղաքական անվտանգության ու գոյապահպանման հարցերով: ՓՊ-ներն ավելի հակված են համագործակցելու, քան հակամարտելու. իրենց արտաքին քաղաքական նպատակների իրագործման համար նրանք նախընտրում են ոչ ռազմական՝ դիվանագիտական և տնտեսական մեթոդները, իրենց պաշտպանության համար հաճախ դիմում են խոշոր պետության հովանավորությանը, իսկ մեծ տերությունների մրցակցության պայմաններում՝ հնարավորության դեպքում նախընտրում չեզոքությունը¹⁰: Սրանց կարելի է ավելացնել նաև ՓՊ-ների արտաքին առևտրային վարքի յուրահատկությունները, օրինակ՝ համեմատաբար մեծ կախվածությունն արտաքին առևտրից, որի հաշվեկշռում նրանք հակված են պակասորդի, արտահանման մեջ առավել կախվածությունը մեկ ապրանքատեսակից, ավելի շատ արտահանում են հումքային պաշարներ և ներկրում պատրաստի արտադրանք, ավելի կենտրոնացած են առևտրային մեկ գլխավոր գործընկերոջ վրա¹¹:

Կարող ենք ասել, որ գոյատևման և զարգացման համար ՓՊ-ները կենսականորեն շահագրգռված են քաղաքականապես կայուն միջազգային կարգի, անվտանգ և տնտեսապես բաց միջազգային համակարգի, ուժային անհավասարությունը մեղմելու ունակ միջազգային կազմակերպությունների, դրանց և մեծ տերությունների կողմից իրենց անվտանգության երաշխիքների գոյության ու արտաքին հարկադրանքի բացակայության համար: Բայց քանի որ ՓՊ-ներն ունակ չեն ինքնուրույնաբար ապահովելու արտաքին կայուն միջավայր, նրանք, ինչպես նշում է Անդերս Վիվելը, հակված են իրականացնելու պաշտպանական ռազմավարություն՝ առավելապես ուղղված ստատուս քվոյի պահպանմանը, քան միջազգային կարգը փոփոխելուն¹²: Վիվելը և մի

⁹ Տե՛ս **East, Maurice A.** Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models. *World Politics* 25.4, 1973, էջ 557:

¹⁰ Տե՛ս **Hey, Jeanne.** Introducing Small State Foreign Policy. *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*. Ed. Jeanne Hey. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003, էջ 5:

¹¹ Տե՛ս **Amstrup, Niels.** The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts. *Cooperation and Conflict* 11.2, 1976, էջ 174:

¹² Տե՛ս **Wivel, Anders.** Optimizing Small State Interests In The European Union: Lessons From The Past, Prospects For The Future. *Latvijas Intereses Eiropas Savienībā* 3, 2012, էջ 49:

շարք այլ հեղինակներ նկատում են, որ ՓՊ-ները մյուս պետություններից ավելի են կարևորում միջազգային կազմակերպությունների դերը և ակտիվորեն մասնակցում են դրանց գործունեությանը՝ այդ կերպ ձգտելով նվազեցնել իրենց արտաքին քաղաքականության իրականացման ծախսերը, իրավահավասարության սկզբունքի և համախոհների միջոցով «չեզոքացնել» ուժային անհամամասնությունը պետությունների միջև, նվազեցնել ուժի ավանդական բաղադրիչների նշանակությունը, ազդել միջազգային անվտանգության օրակարգի վրա¹³: Թերևս սա է պատճառը, որ ՓՊ-ներն իրենց արտաքին քաղաքականության մեջ առավել հաճախ են հղում անում միջազգային իրավանորմերին և հանդես գալիս բարոյական ու նորմատիվային դիրքորոշումներով:

Այդուհանդերձ, ինչպես նշեցինք, այս հատկանիշներն ընդհանրական են, բայց յուրաքանչյուր կոնկրետ ՓՊ-ի արտաքին քաղաքական վարքը համատեքստային-իրավիճակային է, այսինքն՝ միանման պայմաններում ՓՊ-ները դրսևորում են նման վարք, բայց այդ վարքը տարբեր կլինի տարբեր պայմաններում՝ կախված, մասնավորապես, տարածաշրջանային միջավայրից: Այստեղից էլ բխում է սույն վերլուծության երկրորդ հարցադրումը՝ ՓՊ-ների ինքնատիպ վարքի հիմնապատճառների վերհանումը:

Փոքր պետությունների արտաքին քաղաքականության վրա ազդող հիմնական գործոնները

Միջազգային թատերաբեմում պետությունների փոխազդեցության յուրահատկությունները մեկնաբանելու համար ավանդաբար կիրառվում են միջազգային հարաբերությունների տեսությունները, իսկ առանձին պետության արտաքին քաղաքականության ձևավորման վրա ազդող գործոնները վեր հանելու համար՝ այսպես կոչված «մակարդակային վերլուծության» մոտեցումը: Ընդհանուր առմամբ, ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական վարքի գլխավոր հիմնապատճառները կարող ենք բաժանել երկու խմբի՝ արտաձին և ներաձին: Առաջին խմբի գործոններից են կախվածությունը միջազգային համակարգից և դրա փոփոխությունների նկատմամբ գերզգայունությունը, խոցելիությունն արտաքին հարկադրանքի, ճնշման և սպառնալիքների հանդեպ, արտաքին միջավայրից տնտեսական ներթափանցման ռիսկի բարձր աստիճանը, իսկ երկրորդ խմբի առավել նշանակալի գործոններից է «փոքրությամբ» պայմանավորված ֆինանսատնտեսական, տեխնոլոգիական, մարդկային ռեսուրսների, ռազմական կարողությունների սահմանափակությունը¹⁴: Այդ հիմնապատճառների շարքին հարկ է ավելացնել նաև պե-

¹³ Տե՛ս, օրինակ, **Wivel, Anders**, նշվ. աշխ., էջ 72; **Toje, Asle**. The European Union as a Small Power. *Journal of Common Market Studies* 49.1, 2010, էջ 48:

¹⁴ Տե՛ս, օրինակ, **Pantev, Plamen**. The Fluid Nature of Smallness: Regulation of the International System and the Challenges and Opportunities of Small States. *Small States in Europe. Challenges and Opportunities*. Ed. Robert Steinmetz and Anders Wivel. Farnham:

տության աշխարհագրական դիրքը. օրինակ՝ ծովային ելք չունեցող երկրների արտաքին առևտրի ծավալը կազմում է նավամատույցներ ունեցող երկրների արտաքին առևտրի 60 %-ը և երկու անգամ գերազանցում է նրանց տարանցման ծախսերի չափը¹⁵, բայց նաև ծովային ելք չունեցող պետություններն ունեն իրենց արտաքին առևտրային ուղիների և գործընկերների բազմազանեցման անհամեմատ ավելի պակաս հնարավորություններ, քան այդպիսի ելք ունեցող պետությունները, և շատ ավելի զգայուն են ծովային ելք ունեցող իրենց հարևան (տարանցիկ) պետությունների հետ հարաբերություններում:

ՓՊ-ի արտաքին քաղաքականության վրա որոշիչ ազդեցության տեսանկյունից հիմնավոր չենք համարում հիմնապատճառների այդ խմբերից որևէ մեկին նախապատվություն տալը: Հակառակը, մեր համոզմամբ, այդ գործոնների միջև կա տրամաբանական սերտ փոխկապվածություն, պատճառահետևանքային սերտ կապ: Այսպես, անշուշտ, «բնածին» սահմանափակությունների և խոցելիության պատճառով արտածին (համակարգի մակարդակի) գործոններն ունեն առաջնահերթ նշանակություն ՓՊ-ի արտաքին քաղաքականության համար: Ավելին, արտաքին միջավայրն է (օրինակ՝ աշխարհագրական դիրքը, միջազգային առևտրային ուղիներից հեռավորությունը, հարևան և հատկապես՝ մոտակա մեծ տերությունների հետ փոխհարաբերությունները և այլն) տալիս կամ, հակառակը, սահմանափակում ՓՊ-ի զարգացման հնարավորությունները: Բայց, ինչպես իրավացիորեն նկատում են որոշ հեղինակներ, արտաքին ու ներքին միջավայրերի փոփոխականների (պետության և անհատի մակարդակների) ազդեցության չափը տվյալ պետության արտաքին քաղաքականության վրա հակադարձ համեմատական են այդ պետության զարգացածության աստիճանին¹⁶. որքան թույլ է զարգացած պետությունը, այնքան մեծ է նրա արտաքին քաղաքականության վրա արտաքին և ներքին գործոնների ազդեցությունը: Բացի դրանից, ինչպես նշում է Պլամեն Պանտևը, ՓՊ-ներն են որոշում՝ ինչպես արձագանքել արտաքին մարտահրավերներին ու օգտագործել առկա հնարավորությունները¹⁷: Իսկ այդ հարցում, կարծում ենք, կարևոր դեր է խաղում ոչ միայն պետության զարգացածությունը, այլև, եթե օգ-

Ashgate, 2010, էջ 105; **Gerger, Haluk B.** Small States: A Tool For Analysis. *Turkish Yearbook of international relations* 15, 1975, էջ 110; **Vayrynen, Raimo.** On the Definition and Measurement of Small Power Status. *Cooperation and Conflict* 6.1, 1971, էջ 94; **Goetschel, Laurent.** The Foreign and Security Policy Interests of Small States in Today's Europe. *Small States Inside and Outside the European Union. Interests and Policies.* Ed. Laurent Goetschel. Boston, MA: Springer US, 1998, էջ 25 և **Braveboy-Wagner, Jacqueline Anne,** նշվ. աշխ., էջ 10:

¹⁵ Տե՛ս **Contessi, Nicola P.** Foreign and Security Policy Diversification in Eurasia. Issue Splitting, Co-alignment, and Relational Power. *Problems of Post-Communism* 62, 2015, էջ 301-302:

¹⁶ Տե՛ս **Hey, Jeanne.** Refining Our Understanding of Small State Foreign Policy. *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior.* Ed. Jeanne Hey. London: Lynne Rienner Publishers, 2003, էջ 194:

¹⁷ Տե՛ս **Pantev, Plamen,** նշվ. աշխ., էջ 104:

տագործենք Լորան Գյոթշելի ձևակերպումը, տվյալ պետության անվտանգության ինքնությունը՝ ինչպես է այդ պետությունն ընկալում իր դիրքն արտաքին միջավայրում¹⁸: Ստացվում է՝ արտաքին միջավայրն ազդում է ՓՊ-ի զարգացման և անվտանգության ինքնության վրա, իսկ վերջիններս նշանակալիորեն ազդում են այդ պետության արտաքին քաղաքականության կերտման վրա:

Իսկ ինչպե՞ս է միջազգային համակարգն ազդում ՓՊ-ի արտաքին քաղաքական վարքի վրա: Այդ մասին դեռևս 1980-ական թթ. նշում էր Մայքլ Հենդելը՝ պնդելով, մասնավորապես, որ *մրցակցային համակարգի* շրջանակներում, շնորհիվ երկու և ավելի համադրելի «կշիռ» ունեցող պետությունների մրցակցության, ՓՊ-ն, որպես կանոն, ունի արտաքին քաղաքական մանրի ավելի մեծ հնարավորություններ, քան *գերիշխանական համակարգում*, որի շրջանակներում ՓՊ-ն կաշկանդված է մեծ տերության ազդեցության գոտիով և ստիպված է իր արտաքին քաղաքականությունը ներդաշնակեցնել նրա գերիշխանական քաղաքականության հետ¹⁹:

Ընդհանրապես, ինչպես նկատում է Հաննա Սամիր Քասսաբը, ՓՊ-ն կիսյունվի մեծ տերության տեսադաշտում, եթե նա ունի այդ տերության անվտանգության համար կարևոր դիրք, կամ եթե նա սպառնում է ուժերի հավասարակշռությանը²⁰: Այս հարցում տեղին է հիշատակել Օլավ Կնուդսենի առաջ քաշած՝ ՓՊ-ի արտաքին քաղաքական վարքի հիմնապատճառների հայեցակարգը, ըստ որի՝ ՓՊ-ի արտաքին քաղաքական վարքի վրա ազդում են արտաձին վեց փոփոխականներ՝ 1. *ՓՊ-ի աշխարհագրական տեղադրության ռազմավարական նշանակությունը որևէ մեծ տերության համար*, օրինակ՝ այդ ՓՊ-ի՝ մրցակից մեծ տերության ազդեցության տակ ընկնելու հնարավորության տեսանկյունից, 2. *մեծ տերությունների միջև լարվածության աստիճանը*՝ նկատի ունենալով, որ որքան բարձր է այդ աստիճանը, այնքան մերձավոր մեծ տերությունը կսահմանափակի տվյալ ՓՊ-ի ինքնուրույնությունը՝ մրցակից մեծ տերության ազդեցության տակ նրա ընկնելը բացառելու նպատակով, 3. *ուժի շրջապտույտի այն փուլը, որում գտնվում է մերձավոր մեծ տերությունը*՝ նկատի ունենալով, որ որքան նվազում է մերձակա մեծ տերության հզորությունը, այնքան նա ավելի է սպառնում ՓՊ-ի անվտանգությանը, 4. *մերձավոր մեծ տերության հետ ՓՊ-ի հարաբերությունների պատմությունը*՝ նկատի ունենալով,

¹⁸ Անվտանգային ինքնությունը հեղինակը համարում է արդյունք պետության պատմական վարքի, դրա հետ կապված կերպարների և առասպելների, որոնք տևական ժամանակ շրջանառվում և վերարտադրվում են քաղաքական էլիտայի և բնակչության կողմից (տե՛ս **Goetschel, Laurent**, նշվ. աշխ., էջ 28, 30):

¹⁹ Տե՛ս **Handel, Michael**. *Weak States in the International System*. London: Frank Cass, 1981, էջ 171:

²⁰ Տե՛ս **Kassab, Hanna Samir**. *Weak States in International Relations Theory. The Cases of Armenia, St. Kitts and Nevis, Lebanon, and Cambodia*. New York: Palgrave Macmillan, 2015, էջ 3:

որ համատեղ պատմությունն ստեղծում է որոշակի վստահություն, նախատրամադրվածություն և ուղղորդում նրանց փոխհարաբերությունները, 5. *մրցակից խոշոր տերության քաղաքականությունը ՓՊ-ի նկատմամբ*՝ նկատի ունենալով, որ լարվածության աճին զուգահեռ՝ մրցակցող մեծ տերությունները նախևառաջ թիրախավորում են միմյանց ազդեցության տակ գտնվող ՓՊ-ներին, և 6. *անվտանգային ոլորտում համագործակցության ուժերի անհամամասնությունը կայունացնող և բազմազգ բնույթ ունեցող ձևաչափի առկայությունը*՝ նկատի ունենալով, առաջին հերթին, տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական կազմակերպությունները, որոնք կարող են երաշխավորել ՓՊ-ի անվտանգությունը²¹:

Վերոնշյալից բխում է, որ ՓՊ-ի արտաքին քաղաքականության վրա ազդող արտաձին՝ համակարգային գործոններից գլխավորը մեծ տերությունների հետ նրա փոխհարաբերություններն են: Թեև մեծ տերությունը փոքրի համար ունի առավելապես սահմանափակող ազդեցություն, սակայն, որոշ հեղինակների գնահատմամբ, մեծ տերությունը փոքրի համար և՛ հնարավորություն է, և՛ սպառնալիք. հնարավորություն է, քանի որ նրա հետ սերտ գործակցությունը կարող է դառնալ օգնության, հովանավորության, հեղինակության ու այլ առավելությունների աղբյուր, բայց նաև սպառնալիք է, քանի որ հզորության ակնհայտ անհամամասնությունները ՓՊ-ին դարձնում են խիստ խոցելի առանձին ոլորտում կամ ընդհանրապես կախվածության, անգամ գերակայության նկատմամբ²²: Իսկ մեծ տերությունից փոքրի կախվածության խորացումը կարող է հանգեցնել նրանց միջև հովանավոր-հաճախորդ հարաբերությունների ձևավորման, որի դեպքում, ինչպես նշում է Քրիստոս Քասիմերիսը, ա) հովանավոր մեծ պետությունն ապահովում է հաճախորդ ՓՊ-ի անվտանգությունը (օրինակ՝ տարածքային ամբողջականությունը)՝ դրա դիմաց հաճախորդից ստանալով այլ ծառայություններ (օրինակ՝ ռազմական օբյեկտներ), բ) հաճախորդ պետությունը կարող է մեծ պահանջներ ներկայացնել իր հովանավորին, բայց մեծ տերությունն ունի սակարկման ավելի մեծ ներուժ, ու թեև գ) նրանց հարաբերությունները հիմնված չեն հարկադրանքի վրա, այդուհանդերձ սպառնալիքի կիրառումը մեծ տերության կողմից չի բացառվում, դ) հաճախորդը չի ձգտի դուրս գալ հովանավորի ազդեցության գոտուց, որպեսզի չզրկվի մեծ տերության տրամադրած «վահանից»²³: Այսպիսի պայմաններում, ինչպես նշեցինք վերը, հաճախորդ պետությունն ստիպված է կառուցել իր քաղաքականությունը հովանավոր պե-

²¹ Տե՛ս **Knudsen, Olav**. Small States and the Security Challenge in the New Europe. *Analysing Small-State Security: The Role of External Factors*. Ed. W. Bauwens, A. Clesseand and O. Knudsen. London: Brassey's, 1996, էջ 9-16:

²² Տե՛ս **Contessi, Nicola P.**, նշվ. աշխ., էջ 301:

²³ Տե՛ս **Kassimeris, Christos**. The foreign policy of small powers. *International Politics* 46.1, 2009, էջ 94-95:

տության պահանջներին համահունչ:

Թեև ՓՊ-ի արտաքին քաղաքականության վրա արտաձին փոփոխականների ազդեցության համատեքստում մասնագետները, որպես կանոն, նկատի ունեն միջազգային համակարգն ընդհանրապես, այդուհանդերձ, մեր կարծիքով, ՓՊ-ի արտաքին անվտանգության սպառնալիքներն ու շահերը, հնարավորություններն ու գործողությունները գերազանցապես սահմանափակվում են նրա անմիջական հարևան տարածքով՝ այն տարածաշրջանով, որտեղ գտնվում է այդ պետությունը: Ուստի այստեղ խոսքը ՓՊ-ների արտաքին քաղաքականության վրա ոչ թե ընդհանրապես միջազգային համակարգի, այլ դրա տարածաշրջանային ենթահամակարգերի ազդեցության մասին է: Իսկ տարածաշրջանային միջավայրի ուսումնասիրության լավագույն վերլուծական «կմախքը», մեր կարծիքով, տարածաշրջանային անվտանգության համալիրների տեսությունն (SUՀS) է և տարածաշրջանային անվտանգության կարգերի (SUԿ) հայեցակարգը: Սույն վերլուծության առարկայի տեսանկյունից արժեքավոր է SUՀS հիմնադիրներ Բարի Բուգանի և Օլե Վեվերի հատկապես այն պնդումը, որ եթե խոշոր տերությունները կարող են «ցատկել» համալիրից համալիր և «ներթափանցման» (օրինակ՝ ռազմաքաղաքական կամ տնտեսաքաղաքական դաշինք ստեղծելով այդ համալիրի փոքր կամ միջին տերությունների հետ) միջոցով ազդել նրանց ներքին գործընթացների վրա, ապա ՓՊ-ն իր հարևանների հետ «փակված» է մի տարածաշրջանային անվտանգության համալիրում (SUՀ) և մշտապես ենթարկվում է դրա ներքին գործընթացների ազդեցությանը: Այս առումով խիստ արժեքավոր է նաև հեղինակների առաջարկած SUՀ-երի տիպաբանությունը: Այսպես, ըստ պետությունների փոխհարաբերությունների բնույթի՝ նրանք տարբերում են SUՀ-ի երեք տեսակ՝ հակամարտային կազմավորում (բացահայտ թշնամանք, զինված հակամարտություններ, ինչպես, օրինակ, հետխորհրդային տարածքում), անվտանգության ռեժիմ (հակամարտությունները զսպվում են SUՀ-ի պետությունների՝ միջազգային նորմերին ու ինստիտուտներին հավատարմության միջոցով, ինչպես, օրինակ, Հարավարևելյան Ասիայում) և անվտանգության ընկերակցություն (սերտ փոխկապվածության շնորհիվ SUՀ-ի պետությունների միջև պատերազմներն անպատկերացնելի են, ինչպես, օրինակ, Եվրոպական միության տարածքում)²⁴: Իսկ ըստ հզորության բաշխվածության ու համամասնության՝ հեղինակները նշում են SUՀ-ի չորս տեսակ՝ տիպային, կենտրոնացված (չորս ենթատեսակներով), մեծ տերության SUՀ և տարածաշրջանային անվտանգության գերհամալիր, որոնց բնութագրերն ու օրինակները տրված են աղյուսակ 1-ում:

²⁴ Sté u **Buzan, Barry and Wæver, Ole.** *Regions and Powers. The Structure of International Security.* New York: Cambridge University Press, 2003, էջ 4, 40, 43-44, 53-54:

ՏԱՀ–երի տեսակներն ըստ բնեռայնության²⁵

ՏԵՍԱԿ	ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ	ՕՐԻՆԱԿ
Ստանդարտ (տիպային)	Բնեռայնությունը որոշվում է տարածաշրջանային տերությունների թվով՝ միաբնեռ, երկբնեռ և բազմաբնեռ	Հարավային Աֆրիկա, Հարավային Ասիա, Հարավարևելյան Ասիա
Կենտրոնացված՝ հետևյալ ենթատեսակներով		
<i>Գերտերության</i>	Միաբնեռ, որի կենտրոնը գերտերություն է	Հյուսիսային Ամերիկա
<i>Մեծ տերության</i>	Միաբնեռ, որի կենտրոնը խոշոր տերություն է	Հետխորհրդային տարածք
<i>Տարածաշրջանային տերության</i>	Միաբնեռ, որի կենտրոնը տարածաշրջանային տերություն է	<i>Չկա (հիպոթետիկ)</i>
<i>Ինստիտուցիոնալ</i>	Տարածաշրջանը՝ որպես միասնական դերակատար	Եվրոպական միություն
Մեծ տերությունների ՏԱՀ	Երկ– կամ բազմաբնեռ, որի կենտրոնը մեծ տերություններ են	Արևելյան Ասիա
ՏԱ գերհամալիր	Մեծ տերությունների «ներթափանցումների» պատճառով միջտարածաշրջանային սերտ փոխկապակցություններ	Արևելյան Ասիա և Հարավային Ասիա

Ռոբերտ Ստյուարտ–Ինգերսոլը և Դերիկ Ֆրեյզերը հավելում են, որ ՏԱՀ–ի շրջանակներում տարածաշրջանային տերությունների դերը և քաղաքականությունն ուղղակիորեն ազդում են տվյալ ՏԱՀ–ի կառուցվածքի, կարգի, դրա շրջանակներում անվտանգության խնդիրների և հետևաբար՝ համալիրի մյուս՝ ավելի փոքր, թույլ պետությունների քաղաքականության վրա: Նրանք նշում են նաև, որ տարածաշրջանային տերություններն իրենց ազդեցությունը ՏԱՀ–ում ապահովում են հավաքական կանոնների, սկզբունքների, ինստիտուտների ստեղծման միջոցով: Ըստ այդմ՝ նրանք առանձնացնում են ՏԱԿ–ի հինգ տեսակ²⁶ (տե՛ս աղյուսակ 2):

²⁵ Տե՛ս Buzan, Barry and Wæver, Ole, նշվ. աշխ., էջ 62:

²⁶ Տե՛ս Stewart-Ingersoll, Robert and Frazier, Derrick. *Regional Powers and Security Orders: A Theoretical Framework*. London: Routledge, 2012, էջ 6-7, 18, 26:

Տարածաշրջանային անվտանգության կարգերը

ՏԵՍԱԿ	ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔ	ՀԻՄՔ
Գերիշխանության վրա հիմնված	Միաբնեռ	Կանոնները և ինստիտուտները, որոնք սպասարկում են դրանք ստեղծող տարածաշրջանային պետության շահերը
Ուժի վրա հիմնված	Միա-, երկ- կամ բազմաբնեռ	Անվտանգության սպառնալիքներին դիմակայելուն ուղղված ուժային ռազմավարությունները
Համույթի վրա հիմնված	Երկ- կամ բազմաբնեռ	Ուժեղագույն մրցակից պետությունների համատեղ ջանքերը՝ ուղղված ընդհանուր սպառնալիքների չեզոքացմանը
Ինտեգրման վրա հիմնված	Միա-, երկ- կամ բազմաբնեռ	Պետությունների սերտ փոխկապակցությունները, որոնց հիման վրա ձևավորվում են նրանց ընդհանուր շահերը, արժեքներն ու ինքնությունը
Անկարգ	Առանց ուժային կենտրոնի	Կառավարման ընդհանուր-միասնական մեթոդների բացակայություն

Թերևս տրամաբանական է, որ արտաքին փոփոխականների նկատմամբ գերզգայուն և խոցելի ՓՊ-ների զարգացման և արտաքին քաղաքական մանևրայնության համար առավել նպաստավոր է իրենից անվտանգության ընկերակցություն և կառուցվածքով կենտրոնացված տեսակի ինստիտուցիոնալ ենթատեսակ ներկայացնող, ինտեգրման վրա հիմնված կարգ ունեցող ՏԱՀ-ը (Եվրոպական միություն), քիչ թե շատ նպաստավոր է իրենից անվտանգության ռեժիմ ներկայացնող, ստանդարտ-բազմաբնեռ կառուցվածքով և համույթի վրա հիմնված կարգ ունեցող ՏԱՀ-ը (Հարավարևելյան Ասիա), իսկ առավել անբարենպաստը՝ հակամարտային կազմավորում հանդիսացող և գերիշխանության կամ ուժի վրա հիմնված կարգ ունեցող ՏԱՀ-ը՝ անկախ կառուցվածքից (Հարավային Ասիա և հետխորհրդային տարածք)*:

Եզրակացություն

Այսպիսով, ամփոփելով վերլուծության արդյունքները, կարող ենք եզրակացնել.

* ՓՊ-ի զարգացածության և ՏԱՀ-ի փոխկապակցությունը թողնելով մեկ այլ վերլուծության այստեղ ընդամենը նշենք, որ ՏԱՀ-ՏԱԿ քարտեզը և Մարդկային զարգացման գործակցի 2018 թ. տվյալները համադրելիս կնկատենք, որ «շատ բարձր զարգացած» 58 պետությունների շարքում ընդգրկված են ԵՄ անդամ բոլոր, այդ թվում՝ փոքր պետությունները և հատուկենտ ՓՊ-ներ այլ ՏԱՀ-երից: Այս շարքում են անգամ եվրոպական ՏԱՀ-ում գտնվող և ծովային ելք չունեցող Ավստրիան, Լիխտենշտայնը, Լյուքսեմբուրգը և Շվեյցարիան (տե՛ս UNDP. *Human Development Indices and Indicators. 2018 Statistical Update*. New York: Human Development Report Office, 2018, էջ 22-25):

- Միջազգային համակարգում պետությունների՝ ըստ հզորության տիպավորման և այդ աստիճանակարգության մեջ ՓՊ-ների բնորոշման մոտեցումներից առավել ընդունելին Վիվելի առաջարկած համալիր մոտեցումն է, որի չափանիշ-չափորոշիչներով պետության միջազգային կշիռը «չափելը», քանակական, որակական և անգամ համալիր մյուս մոտեցումների համեմատությամբ, ոչ միայն շատ ավելի դյուրին է, այլև շատ ավելի ճշգրիտ:

- Միջազգային թատերաբեմում ՓՊ-ները դրսևորում են ինքնատիպ՝ մեծ և միջին տերություններից տարբերվող վարք: Ճիշտ է, կարելի է թվարկել ՓՊ-ների վարքային ընդհանրական հատկանիշներ (ինչպես, օրինակ, գերզայունությունը միջազգային կարգի, միջազգային համակարգի կառուցվածքի ու դրանց փոփոխությունների, ինչպես նաև խոցելիությունն արտաքին միջամտության նկատմամբ), այդուհանդերձ, այդ հատկանիշների դրսևորումն ունի համատեքստային-իրավիճակային բնույթ՝ կախված առաջին հերթին տարածաշրջանային այն միջավայրից, որում գտնվում է այդ պետությունը:

- Թեև ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական վարքի հիմնապատճառները և՛ արտաձին, և՛ ներաձին են, այդուհանդերձ արտաքին գործոններն ունեն որոշիչ նշանակություն, և շատ հաճախ դրանք նաև կանխորոշում են ՓՊ-ի արտաքին քաղաքականության ռազմավարության ընտրության հնարավորությունները: Ավելին, ինչպես ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական վարքի հատկանիշները, այնպես էլ դրա հիմնապատճառները գործնականում համատեքստային են. առաջին հերթին կախված են տվյալ ՏԱՀ-ի ու դրանում առկա կարգի տեսակից: Մասնավորապես, ինչքան շատ են միմյանց հավասարակշռող ուժային կենտրոնները տարածաշրջանում, ինչքան տնտեսապես ու ինստիտուտների միջոցով փոխկապակցված են տարածաշրջանի պետությունները, ինչքան խաղաղ են նրանց հարաբերությունները, այնքան լայն կլինեն այդ ՏԱՀ-ում գտնվող ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական մանևրի հնարավորությունները: Եվ հակառակը, գերակայող կամ գերիշխան պետության առկայությունը տարածաշրջանում, լարվածության սրացումը մեծ տերությունների փոխհարաբերություններում նեղացնում են ՓՊ-ների արտաքին քաղաքական մանևրայնությունը՝ հաճախ նրանց դարձնելով մրցակցող մեծ տերությունների միջև կռվախնձոր կամ «հաճախորդային» կախվածության մեջ գցելով նրանցից մեկից:

Այս վերլուծությունն ստեղծում է նաև փոխկապակցված մի շարք թեմաների քննարկման հնարավորություն, որոնք կարող են կարևոր ներդրում լինել թե՛ ընդհանրապես ՓՊՈւ-ի մեջ, թե՛ Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրության համար: Մասնավորապես, այդպիսի կարևոր հարցերից կարող են լինել ՏԱՀ-ի բնույթի և դրանում գտնվող ՓՊ-ի տնտեսական զարգացման, ինչպես նաև ՏԱՀ-ի բնույթի, դրանում գտնվող ՓՊ-ի անվտանգության ինքնության և այդ

պետության արտաքին քաղաքական վարքի փոխառնչությունները: Թերևս գիտական արժեք և գործնական մեծ նշանակություն կունենան ՓՊ-ների կողմից կիրառվող արտաքին անվտանգության ռազմավարությունների և դիվանագիտական հնարքների, ինչպես նաև ինստիտուցիոնալ-կառուցվածքային կոնկրետ պայմաններում (օրինակ՝ ռազմաքաղաքական դաշինքներում և տնտեսաքաղաքական ինտեգրացիոն խմբավորումներում) այդ պետությունների վարքի յուրահատկությունների ուսումնասիրությունը:

Բանալի բառեր – *փոքր պետություն, մեծ տերություն, արտաքին քաղաքականություն, արտաքին քաղաքական վարք, տարածաշրջանային անվտանգության համալիր, տարածաշրջանային անվտանգության կարգ*

НАРЕК ГАЛСТЯН – Основные признаки и причины внешнеполитического поведения малых государств. – Статья посвящена характеристике поведения малых государств на международной арене. Анализируются основные подходы к определению малого государства и обосновывается научная предпочтительность комплексного подхода. С опорой на результаты предыдущих исследований описаны основные признаки внешнеполитического поведения малых стран, однако делается оговорка, что на практике эти признаки проявляются в зависимости от контекста и ситуации. В заключение подчёркнуто, что причины описанного своеобразия во внешней политике малых государств кроются в особенностях региональной безопасности и степени экономического развития конкретной страны.

Ключевые слова: *малое государство, великая держава, внешняя политика, внешнеполитическое поведение, комплекс региональной безопасности*

NAREK GALSTYAN – The Main Signs and Reasons for the Small State Foreign Policy Behaviour. – This article aims at identifying the characteristics of the foreign policy behaviour of small states, in particular, the main features and reasons for their peculiar behaviour in the international arena. The author analyses the main approaches to the definition of small states and argues the scientific preference for the use of one of the varieties of an integrated approach. Based on the results of previous studies, he describes the main common features of the foreign policy behaviour of small states, but a reservation is made that the manifestation of these features in practice is situational and contextual. It is concluded that the reasons for the described signs of a peculiar foreign policy behaviour of small states is a combination of a regional security complex and its order, economic development and foreign policy identity of each particular small state, in which the type of regional security complex is crucial.

Key words: *small state, great power, foreign policy, foreign policy behaviour, regional security complex, regional security order*

Ներկայացվել է՝ 08.11.2018

Գրախոսվել է՝ 27.06.2019

Ընդունվել է տպագրության՝ 12.07.2019